

Makale Künyesi (Tanıtma): Bostan, C. B. (2024). Eski Uygurca matirçet nom (giriş-fragman bilgileri-metin-türkiye türkçesine aktarımı-açıklamalar-sözlük-ikilemeler dizini). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1369-1373.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1472696>

ESKİ UYGURCA MATİRÇET NOM (GİRİŞ-FRAGMAN BİLGİLERİ-METİN-TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI-AÇIKLAMALAR-SÖZLÜK-İKİLEMELER DİZİNİ)¹

Celalettin Bulut BOSTAN²

VIII. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar Köktürk Kağanlığının idaresi altında hüküm süren Uygurlar, 744 yılında Basmıllar ve Karluklarla yaptığı ittifak sonucu Köktürk Kağanlığına son verdikten kısa bir süre sonra Karabalgasun merkezli, literatürde Ötüken Uygur Devleti, olarak bilinen devleti kurarak Orta Asya'daki siyasi otoriteyi ele geçirmişlerdir. 745 yılından 840 yılına kadar hüküm süren bu devlet; iç karışıklar, taht kavgaları, kıtlık vs. nedenlerle gitgide siyasi gücünün azalması sonucu 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmıştır. Devletin yıkılması sonucu farklı coğrafyalara göç etmeye başlayan Uygurların bir kısmı güneye inerek Çin'in Gansu-Ordos bölgesinde Gansu Uygur Devletini, bir kısmı ise Turfan, Hoço, Beşbalık vs. tarım havzalarına hareket ederek Turfan Uygur Devletini kurmuşlardır. Bu iki devletten Turfan Uygur Devleti, üzerinde buldukları ticaret yolları sayesinde ticaret, sanat, dil-edebiyat vs. alanda oldukça ilerlemişlerdir. Bu devlet 1206 yılında Hıtayların, 1209'da ise Cengiz Han'ın hâkimiyeti altına girerek tarih sahnesinden silinmiştir. Gansu Uygur Devleti ise 1226 yılında Cengiz Han'ın hâkimiyeti altına girmişlerdir. Günümüzde Sarı Uygurların ataları olarak bilinen bu devletin Türk Dili ve Edebiyatı için önemi, Eski Uygur yazmalarının bulunduğu Bin Buda Mağaraları'nın bulunduğu coğrafya üzerinde hüküm sürmüş olmasıdır. Yazmalar, 1028 yılında gerçekleşen Tangut saldırılarından korumak amacıyla Bin Buda Mağaraları'nda muhafaza edilmiş ve zarar görmemesi için mağaralar duvarlarla kapatılmıştır (Ercilasun, 2004, s. 223-230, 266-276; Akar, 2012, s. 104-112).

İşte bu Bin Buda Mağaraları'ndaki yazmaların ilk keşfiyle birlikte Uygurların dili üzerine ilk bilimsel çalışmaları resmen başlamıştır. 1889 yılındaki Kül Tegin Yazıtı'nın keşfiyle ve 1893 yılında Wilhelm Thomsen'in bu yazıt üzerindeki yazı sistemini çözmesiyle birlikte Türklerden kalma başka eserleri de gün yüzüne çıkarma amacıyla Türkoloji çalışmaları hız kazanmıştır. 1898 yılında Doğu Türkistan üzerinde ilk keşif gezilerinin yapılmasından 1914 yılına kadar Rus, Fin, Alman, İngiliz vs. heyetleri, araştırmacıları tarafından keşfedilen çeşitli yazma parçaları bugün Berlin, St. Petersburg, Paris, Pekin, Kyoto vs. şehirlerde muhafaza edilmektedir. Bu yazma parçaları üzerine

¹ Gulcalı, Zemiye (2023). Çanakkale: Paradigma Akademi. ISBN: 978-625-6579-1-01, 340 sayfa.

² Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. cbulutbostan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5798-6726>

geçmişten günümüze dek pek çok çalışma yapılmıştır, yapılmaya da hâlâ devam etmektedir. Bu yazma parçaları üzerine yapılan çalışmalardan biri de tanıtımını yapacağımız Zemire Gulcalı tarafından ele alınan *Eski Uygurca Matirçet Nom* başlıklı eserdir.

Yeni Uygurca ve Sarı Uygurca da dâhil olmak üzere genellikle Eski Uygurca üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Zemire Gulcalı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Eski Türk dili anabilim dalında doçent olarak görev yapmaktadır. 2009 yılında *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Öyküsü (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)* başlıklı teziyle yüksek lisansını, 2015 yılında ise *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)* başlıklı teziyle doktorasını tamamlayarak Eski Uygurca alanına önemli katkılar sunan ve sonrasında bu çalışmaları Türk Dil Kurumu tarafından kitaplaştırılan Gulcalı, 2023 yılında Budizm'in Mahâyâna mezhebine ait sutranın içindeki çatikleri ele aldığı bu çalışmasıyla Eski Uygurca alanına yeni bir eser kazandırmıştır.

Çalışmasını esasında *Giriş, Fragman Bilgileri (Fragman Özellikleri, Metin Özeti, Harf Çevirisi), Metnin Yazı Çevirisi ve Harf Çevirisi (Tamamlanmış Metin), Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı, Açıklamalar, Sözlük, İkilemeler Dizini, Sonuç, Kaynakça* ve de *Ekler* bölümü olmak üzere on ana bölümden oluşturan Gulcalı, çalışmasına *İçindekiler, Ön Söz, Kısaltmalar ve İşaretler* başlıkları da eklenince çalışma toplamda on üç başlık altında görülmektedir.

Eserin giriş bölümü (s.15-50) kendi içerisinde *Mâtırçeta, Mâtırçeta'nın Eserleri, Budist Uygur Edebiyatında Mâtırçeta'nın İzleri, Budist Uygur Edebiyatında Sanskritçe Metin Kullanımı, Çalışmaya Dâhil Edilen Fragmanlar, Çalışmaya Dâhil Edilen Fragmanların İmlâ Özellikleri, Çalışmada Kullanılan Yöntem* alt başlıkları olmak üzere toplamda yedi alt başlık bulunmaktadır. Bu alt başlıkların da bazılarının kendi alt başlıkları bulunmaktadır.

Gulcalı, bu bölümde genel olarak Mâtırçeta'nın hayatına dair bilgileri sunmaktadır. Dönemin eserlerinden hareketle Mâtırçeta ismiyle kaydedilen belgelerdeki bilgiler, Mâtırçeta'ya ait veya ait olduğu düşünün eserlerin içeriği, Mâtırçeta'nın Budist Edebiyatına dair izleri, etkileri üzerine kuramsal bilgiler verilmektedir. Bunun dışında çalışmada izlenen yöntemle birlikte tespit edilen yazma parçaları ve imla özellikleri gibi kimi hususlara değinilmiştir.

İkinci bölümde (s. 51-166) tespit edilen toplamda 34, önlü arkalı 68, yazma parçasının tıpkı basımları ve yazma parçalarının bulunduğu zaman ve mekân, mevcut durumdaki hâli, yazma parçalarının dâhil olduğu katalog bilgisi, metnin içeriği, fiziksel özellikleri vs. hususlar üzerine bilgi verilmektedir. Ayrıca tıpkıbasımı verilen yazma parçalarının transliterasyonu yapılmaktadır. Örnek olarak U 5350/a-b numaralı yazma parçası şu biçimde görülmektedir:



1902-1903 yılları arasında gerçekleşen Birinci Alman Turfan seferinde bulunmuştur. Her iki yüzünde yedişer satır metin olduğu saptanmıştır. Raschmann sayfadaki hasarın gözyaşları ve küçük deliklerden kaynaklandığını belirtir. Parçanın (birinci yüz) alt ve (ikinci yüzü) üst kenarlarında açık kırmızı renkli kenar çizgisi bulunur; birinci yüzün alt kenarlık çizgisinin sağ köşesine not edilen T I notu aynı yüzün sol üst köşesindeki çıkartmada tekrarlanır. İki yüzdeki metin birbirine zıt yönde yazılıdır. Metinde virgül için iki nokta kullanılmışken ğ harfinin üzerindeki iki nokta ise kısa kalın çizgiyle gösterilmiştir. Raschmann dijital katalogunda, söz konusu metin parçasını tanımlayan Budist metin olarak işaretler. Yazma parçasının matirçet nom'a ait olduğu bilgisi Zieme'ye aittir (2009: 334). Yazma parçasının diğer fiziksel özellikleri için bk. KOHD, U 5350.

Metnin içeriği: Metin parçasındaki hasarın yol açtığı metin kaybından ötürü tam bir içerik bütünlüğünden söz edemeyiz. Metinde korunan kelimelerden yola çıkılarak Budizm'deki suçlardan bahsedildiği varsayılır.

Fragman Metnin Harf Çevirisi

U 5350

A sayfası (KOHD/DTA I: Seite 1)

- | | | |
|-----|---|---------------------|
| 055 | 1 | ...l...q |
| 056 | 2 | ...//lyñç'k |
| 057 | 3 | ...//dy p's'qy |
| 058 | 4 | ...[]w 'wyz y tyşy |
| 059 | 5 | ...//ty pwdysvt'ly |
| 060 | 6 | ...y ,, 'wl'ty |
| 061 | 7 | ...d/... |

B sayfası (KOHD/DTA I: Seite 2)

- | | | |
|-----|---|-------------|
| 062 | 1 | 'rd'myn ... |
|-----|---|-------------|

063	2	mwyn q'd'q ...
064	3	mwyn q'd'q ...
065	4	'wyçwnç pd'k ...
066	5	mwml'ywr ,, ...
067	6	twyk'l 'wy
068	7	...

Üçüncü bölümde de (s. 167-217) yazma parçalarının parantez içinde yer aldığı katalog bilgisine yer verilerek 34 yazma parçasının transkripsiyon ve transliterasyonu yapılmıştır. Örnek olarak 215,216 ve 217 numaralı satırlara bakılabilir:

215	11	... muntada yüz miñ t[ü]män kata ... mwnt'd' ywz mynk t//m'n q't'
216	12 näçük kişi ätözi bulmak alp ol , ... / n'çwk kyşy 't'wyz y pwl'm'q 'lp 'wl ,,
217	13	... [käyi]kçi kurtulmak yol bulmakka tägi bir ... ///kçy qwrtwlm'q ywl qwlm'q q't'ky pyr

Dördüncü bölümde (s. 218-249) sözcüğün Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmaktadır. Bu bölümden sonra beşinci bölüm olan *açıklamalar* bölümü (s. 250- 267) görülmektedir. Bu bölümde toplamda 65 adet açıklama görülmektedir. Bu açıklamalar kimi zaman sözcük kimi zaman sözcük grubu, terminoloji, etimoloji, içerik ve imla üzerinedir. Altıncı bölüm olan *dizin* bölümünde (s. 268-318) neşredilen metin alfabetik olarak verilerek kök ve ya gövde halindeki sözcükler madde başı olarak alınmıştır. Bu madde başları, eğer ki üzerine çekim eki almışsa madde başının baş harfi kullanılarak ekin kendisi yazılmıştır. Madde başının Türkçe anlamı, geçtiği yer bilgisi ve alıntı olan sözcüklerin kaynak dilindeki durumu belirtilmektedir. Örneğin *dev(a)dat* ve *eçi* sözcükleri şu biçimde görülmektedir:

dev(a)dat (< Soğd. ðyβðtt < Skt. devadatta) Śākyamuni Buddha'nın muhalifinin adı;
(Mahāyāna'da) başka Buddhaların da muhalifi
d. 763
d.+ıg 136

eçi ağabey
e. e. 240, 240
e.+si 243
e.+sinä 240

İkilemeler dizini (319-321) olarak görülen yedinci bölümde Gulcalı, çalışmasında toplamda 53 tane ikileme, 1 tane de üçlemenin bulunduğunu belirtmektedir. Burada ikilemeyi, üçlemeyi oluşturan ilk sözcüğe göre alfabetik sıralama yapılarak geçtiği satır sırası belirtilmiştir. *Sonuç* bölümünde (322-324) çalışmadan çıkarılan sonuçlar, genel

hatlarıyla belirtilerek çalışmada göze çarpan, daha öncesinde rastlanılmayan çeşitli yapılara dikkat çekilmiştir. *Kaynakça* bölümünde (325-332) ise çalışmada istifade edilen, yararlanılan kaynaklar alfabetik olarak sıralanmıştır. Son olarak *ekler* bölümünde (s. 333-340) yazma parçalarının kullanım ve yayımlama izni ile toplam 34 yazma parçasının dijital erişim adresleri belirtilmiştir.

Berlin Turfan Koleksiyonunda *matirçet nom (m'tyrcyt nwm)* başlığıyla rastlanılan bazı yazma parçalarının, Hintli keşiş Mātṛceta'nın Sanskritçe asıllı olan eserinin Eski Uygur Türkçesine çevrilmiş olabileceği görüşü ilk kez Peter Zieme tarafından dile getirilmiş. Bu görüş doğrultusunda Gulcalı tarafından *matirçet nom*'a ait olduğu düşünülen 2 tanesi parçalı olmak üzere toplam 34 yazma parçasının toplu biçimde ele alındığı görülmektedir. Bu sayede Mātṛceta'nın *Vaṛṇārhavarṇastotra* ve *Śatapañcāśatakastotra* isimli eserlerinin dışında Uygurcaya çevrilen *Matirçet Nom* isimli bir eserin varlığı kanıtlanmış oldu.

Ele alınan bu çalışmanın Eski Uygurca alanına kazandırılan yeni bir neşir olması ve daha öncesinde tespit edilmeyen ilk kez bu eserle beraber görülen sözcüklere ve türevlerine, ikilemelere, belli başlı ibarelere rastlanması bu eseri önemli kılmaktadır. Eseri büyük bir özveri ve titizlikle hazırlayıp alanın ve araştırmacıların istifadesine sunan değerli hocamız Zemire Gulcalı'ya teşekkür eder, başarılarının devamını dileriz.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2012). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2023). *Eski Uygurca Matirçet nom (giriş-fragman bilgileri-metin-Türkiye Türkçesine aktarımı-açıklamalar-sözlük-ikilemeler dizini)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.